

A 18. századi Délvidék és francia telepesei

Még tartottak a törökellenes háborúk, amikor 1688–1689-ben Kollonich Lipót esztergomi érsek vezetésével Bécsben kidolgoztak egy olyan programot, amely a háború utáni idők egyik legfontosabb feladatául a töröktől visszafoglalt területek benépesítését és a birodalomba történő integrálását tűzte ki célul. Merkantilista logikában gondolkodva többek között felismerték: az állam jövedelemszerzésének egyik kulcsa az értékes munkaerő. Miután a munkaerő belső átcsoportosításának legfőbb akadályja a földesúri joghatóság alatt élő, röghöz kötött jobbágy volt, kézenfekvő és egyedüli megoldásul a népesség külső telepésekkel történő feltöltése kínálkozott.

A történeti irodalom – több mint két évszázadra visszamenőleg – az újjátelepítések egyik legfontosabb színtereként a Délvidéket szokta emlegetni, jóllehet ez a földrajzi tér koronként más és más közigazgatási és állami egységek olyan sajátos együttese, amelybe beleértendő a Temesköz csakúgy, mint a Bácska és a Bánát.

A francia telepések 18. századi története szempontjából számunkra kiváltképp érdekes Bánát tulajdonképpen az 1699-es karlócai béke óta körvonalazódó területi entitás.¹ 1716-ban Savoyai Jenő visszafoglalta a több mint másfél évszázada török kézen lévő Temesvárt, majd két évvel később, 1718-ban a császáriak megkötötték a pozsareváci békét. Az így összeálló új szerzemény immár „Banat” néven osztrák katonai közigazgatás alá került. Claude Florimond de Mercy, a bécsi udvar által kinevezett teljhatalmú katonai kormányzó az új tartományt 13 kerületre és 6 katonai centúriára, századvidékre osztotta. Ez a katonai közigazgatás – eltekintve néhány kisebb változtatástól – lényegében 1779-ig megmaradt.²

¹ A délvidéki térségnek, ahová többek között a 18. századi újjátelepítések is irányultak, egyik kiemelt egysége volt a Bánát, vagy más néven Bánság. Ez gyakorlatilag a Duna, a Tisza, a Maros és a déli Kárpátok nyugati széle által határolt terület. Fényes Elek szerint a Bánát azt a 38 526 km²-es területet foglalja magában, amelynek határait északon a Maros, keleten a Tisza, délen a Duna vonala jelzi. Lásd: Fényes Elek: *Magyarország leírása*. Pest, 1847. 332., 342.; Vö. Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994. 78. A Bácska elnevezés a Duna-Tisza-közének a Baja–Szeged vonaltól délre eső részét takarja, míg a Temesköz a Bánság síkvidéki része. Lásd: Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II*. Budapest, 1988. I. 133., 162–163., ill. II. 633.

² Claude Florimond de Mercy császári tábornagy, aki 1666-ban Longwyban született és 1734-ben a pármái csatában halt meg, Savoyai Jenő oldalán harcolva tűnt fel a törökellenes harcokban. A spanyol örökösödési háborúban szerzett érdemeit is figyelembe véve nevezik ki a Bánát kormányzójává. 1734-ben az itáliai hadszíntérre vezénylik, ahol június 29-én elesik a pármái csatában. Magyarországi birtokait fogadott fia, Mercy d'Argenteau örökölte, aki sokat tartózkodott Magyarországon.

Ekkor Mária Terézia megszüntette a Bánságban a katonai és kamarai kormányzatot, így a vármegyerendszer struktúrájába tagoltan ekkor szerveződött újjá Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegye. (A határőrvidék és az ún. Kliszura csak 1872-ben kerül vissza a vármegyerendszerbe.)³

Ismert, hogy a négy nagyobb nemzetiség mellett (magyar, német, román, szerb) falvakat alapítottak a térségben a bolgárok, a krassovánok és érkeztek francia, olasz és spanyol telepesek is ebbe a térségbe.⁴

A francia történetírás a 20. század első felében nemigen foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. Louis Hecht 1897-ben Nancyban kiadott monográfiáját követően bő fél évszázadon át igazán nincs számottevő francia kutatási eredményről tudomásunk.⁵

Az 1970-es évek elején mindenekelőtt Charles Hiegel kutatásai foglalkoznak a lotaringiai emigráció 18. századi történetével. Hiegel egy merőben új forráscsoportot, ezzel új információkat hordozó adatbázist és új szempontrendszert kapcsol be a kérdéskör kutatásába akkor, amikor a bírósági kerületeknek (*les bailliages*) a kivándorolni szándékozók, a már visszatértek, illetve a kivándorlás mellett kardoskodó lakosok ellen lefolytatott kihallgatásainak, peres eljárásainak a jegyzőkönyveit tekinti át Lotaringia vonatkozásában. Modelljét a Sarreguemines, a Bitche, a Boulay, a Bouzonville, a Dieuze és a Lixheim bírósági körzetek 18. századi pereire alapozza a Meurthe és Moselle megyei levéltárban található anyagok alapján.⁶

Ezeknek az anyagoknak a tanúsága szerint a Magyarország felé irányuló kivándorlás eleve büntetendő cselekménynek minősült, és a kerületi bíróságok jogkörébe tartozott a büntett elbírálása.

Högyészen élt, innen irányította bánáti javadalmait is. Vö.: Szentkirályi Jenő: *Mercy kormányzata a temesi bánságban*. Akadémiai Értekezések, Budapest, 1909.

³ Kovách Géza: A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848. *Bácsország*, 1999. 5–6. sz. 9.

⁴ A bolgárokról és krassovánokról lásd: Berecz Imre: A Bánság népei. *Delejtű*, 1860. 153–154.; Czirbusz Géza: *A Krassó megyei krassovánok*. Budapest, 1912.; Uő.: *A Temes és Torontál megyei bolgárok*. Budapest, 1913. A Vercs és Pancsova környéki spanyol telepésekről lásd: Takács Sándor: Spanyolok telepítése Pancsovára. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1900. 56–61. Az olaszokról a bánáti rizstelepek kapcsán szoktak írni, lásd Károlyi Zsigmond: *A rizs hasznosítása és a vízgazdálkodás története Magyarországon*. Budapest, 1960. 109–112.; Büchl Antal: 130 év a rizstermesztés történetéből a Kárpát-medencében. *Agrártörténeti Szemle*, 1976. 1–2. sz. 179–183. Itt említjük, hogy a Bánságnak mint új osztrák tartománynak az első átfogó „történeti” feldolgozása olasz szerző nevéhez kötődik: Francesco Grisellini: *Lettere odeporiche ore is viaggi e lui osservationi di vari popoli e sopra piu altri interessanti ogetti si descrivino, giuntavi parecchia memorie dello atesso autore, che riguardano le scienze e le art utili*. Milano, 1780.

⁵ Louis Hecht: *Les colonies lorraines et alsaciennes en Hongrie*. Nancy, 1897.

⁶ Charles Hiegel: Répression de l’émigration lorraine en Hongrie au XVIIIe siècle dans les bailliages de Bitche et Sarreguemines. *Annuaire de la Société d’Histoire et d’Archéologie de la Lorraine*, t. LXX, 1970. 101–168.; Uő.: Répression dans les bailliages de Boulay, Bouzonville, Dieuze et Lixheim de l’émigration lorraine en Hongrie au XVIIIe siècle. *Annuaire de la Société d’Histoire et d’Archéologie de la Lorraine*, t. LXXI, 1971. 83–131.; Gilbert Cahen – Charles Hiegel – Jean Colnat: *Archives de la Région Lorraine et du département de la Moselle (Editeur commercial). Deuxième complément au répertoire numérique de la Série B (Cours et juridictions)*. Additifs et rectificatifs Metz, Archives de la Région Lorraine et du département de la Moselle, 1981.

Lipót és Szaniszló (Sztaniszlav) lotaringiai hercegek emigrációt tiltó rendeleteinek pusztá léte eléggé egyértelműen rávilágít arra, hogy e térségből kezdetektől fogva jelentős volt a kivándorlási szándék. Az 1724-es, 1737-es és 1740-es hercegi rendeletek folyamatosan tiltják az emigrációt, igaz, a történetek alapján e tiltásnak a gyakorlatban nemigen volt foganatja. A kivándorlás tilalmának indoklásában szerepel a herceg hű alattvalói iránt táplált szeretetének és aggodásának hangsúlyozása mellett az esetleges gazdasági következményektől való félelem is.⁷

Azt, hogy az emigrálási tilalomnak nemigen volt foganatja, leginkább az bizonyítja, hogy azon rendeletek ellenére, amelyeket Lotaringiában, illetve Luxemburgban adtak ki, folyamatosan nőtt az emigránsok száma.⁸ Luxemburgból 1764 és 1785 között több mint 5 ezer ember vándorolt ki.⁹ Így közel 25 ezerre tehető a Luxemburg–Lotaringia régióból főképp 1748 és 1786 között Magyarországra kivándoroltak létszáma.

Ugyanakkor 1770-ben, az emigrálás csúcspontjában, amikor több mint 6 ezer ember jött el e térségből Magyarországra, a Lotaringiában letartóztatottak száma nem érte el a 600 főt, azaz a kivándoroltak 10%-át. 1783 és 1785 közt alig több mint egy tucat emigránst tartóztattak le Bitche és Sarreguemines körzetekben, jóllehet 1785–1786-ban innen közel 1 500 helybéli távozott. Úgy tűnik tehát, hogy a nem egészen 10%-os arány e vonatkozásban is helytálló.¹⁰

Megjegyzendő, hogy a helyi hatóságok igazán csak akkor kezdtek el valamennyire komolyan foglalkozni az emigrálást tiltó felsőbb utasítások végrehajtásával, amikor a kivándorlók száma ugrásszerűen megnőtt. Ezzel együtt is szembeűnő, milyen sokan tudták csoportosan, fényes nappal „észrevétlenül” elhagyni otthonaikat úgy, hogy ezt megelőzően mindentűket eladták. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy a helyi tisztviselők a már említett felsőbb utasítások ellenére nemcsak szemet hunytak a kivándorlás ténye felett, hanem kiadták a szükséges igazolásokat és az útlevelet is.¹¹

Az emigrációt bátorította az is, hogy a helyi hatóságok az emigrálási kísérletért, illetve az erre történő felbujtásért kiszabható büntetések esetében igyekeztek a legenyhébb retorziókat alkalmazni. Miután pénzbírság nemigen jöhetett szóba, hiszen ezeknek az embereknek nagy része eleve a szegénység elől „menekült”, a gyakorlat többnyire kimerült a szóbeli feddésben és ama jegyzőkönyvbe vett ígérletben, mely szerint az illető a későbbiekben eláll kivándorlási szándékától.¹²

Igaz, a lotaringiai törvényhozás és a nancy-i parlament emigrálást tiltó rendelkezései sem következetesek, hisz miközben elrendelik a kivándorlás és az erre történő felbujtás tiltását, nem konkretizálják a kiszabandó büntetést. Így fordulhat elő, hogy miközben a

⁷ Henri Baumont: *Études sur le règne de Léopold, duc de Lorraine et de Bar (1697-1729)*. Paris, Berger-Levrault, 1894. 135–139.; Jacques Levron: *Stanislas Leszcynski: roi de Pologne, duc de Lorraine: un roi philosophe au siècle des Lumières*. Perrin, Paris, 1984. 43–47.

⁸ Életbe leptették, hogy a kivándorlási célból készült adásvételi szerződések érvénytelenek, és az emigrálás ténye felett szemet hunyó hatósági magatartás büntetendő. Lásd: Hiegel: *Répression de l'émigration lorraine... i. m.* 134–136.; Uő.: *Répression dans les bailliages... i. m.* 93.

⁹ Pierre Hannick: *Colons luxembourgeois au Banat au XVIIIe siècle*. J. Beffort, Luxembourg, 1978. 55–57.

¹⁰ Hiegel: *Répression dans les bailliages... i. m.* 94.

¹¹ Uo. 95.

¹² Uo. 96.

királyi ügyészek példaértékű súlyos ítéletet követelnek, addig a helyi előjárók nagyon enyhe büntetést rónak ki az effajta ügyekben.

A teljességhez az is hozzátartozik, hogy sokszor bizony maguk az érintettek sem voltak tisztában a kivándorlást tiltó rendelkezésekkel, ami nem is csoda, hiszen amint említettük, Versailles, miközben támogatta a gyarmatokra irányuló kivándorlást, addig tiltotta ezt Magyarország felé. Igaz ugyan, hogy az emigrálást tiltó rendelkezéseket elküldték a falvakba, de itt a tiltás többnyire csak papíron maradt. A királyi ügyész ugyan vizsgálatot rendelt el a leiratok sorsának dolgában, a közhivatalokban természetesen meg is találták a kérdéses dokumentumokat, ám úgy tűnik, a polgármesterek és a helyi előjárók az iktatás pillanatában el is feledkeztek erről.¹³

Míg Hiegel tehát elsődlegesen az adminisztráció hanyagságában keresi az okokat, a magunk részéről viszont azt is szükségesnek tartjuk ehhez hozzátenni, hogy a helyi előjáróságok minden bizonnyal azért is siklottak át eléggé könnyedén a kivándorlás tényén, mert az elszegényedés és ennek minden szociális hozadéka, így a szociális helyzet kezelésének anyagi és erkölcsi következménye a helyi hatóság nyakába szakadt, pontosabban a nyakán maradt. Fontos mozzanat e vonatkozásban az is, hogy a szegénységgel az Ancien Régime világa még szolidáris; mélyen együtt érez azzal, akit anyagi ellehetetlenülése szűkebb közege – ennek része a helyi adminisztráció is – elhagyására kényszerít.¹⁴ Nyilván ez a magatartás is belejátszott abba, hogy adott esetben oly könnyen látták el a szükséges okmányokkal a nyomor miatt kivándorolni szándékozókat.

Az adminisztráció akadozása és az említett anomáliák együttese, az adott, konkrét esetben kirótt, többnyire enyhe ítéletek tehát eleve nem válhattak markáns visszatartó erővé. A legsúlyosabb büntetést általában azokra szabták ki, akik már korábban emigráltak s mint visszatérők felbujtónak, azaz emigráció mellett agitálónak bizonyultak. Az embercsempész effajta prototípusát – kellő bizonyítékok híján – rendszerint pellengérré állították, és ezzel az ügy el volt intézve. Bizonyítani az effajta tevékenységet akkor sem volt könnyű. Mindenesetre Bouzenville-ben 3 évi gályarabságra (!) ítélték a tetteit, aki vallomásában – épp a vád tagadásának összefüggésében – utal arra, hogy Budától egészen a Rajnáig különböző magyar és német urak megbízottai járnak az utakat, és buzdítják letelepedésre a vándorokat. A vádlottnak az lett a veszte, hogy ez már nem az első útja volt a Bánátból Lotaringiába, amelynek kapcsán az illető ugyan rokonlátogatásról beszélt, ugyanakkor találtak nála jó néhány, immár a Bánátban élő lotaringiai emigráns által hazaküldött levelet, amelyekben kivándorlásra bátorítják az otthon maradottakat, a rokonokat.¹⁵ Egy másik esetben, melyet a dieuze-i kerületi bíróság tárgyal, ugyanezért a tettért a felbujtót kiállították a város piacára, nyakába táblát akasztottak az alábbi felirattal: „emigráns, visszaeső, felbujtó”. Emellett a perköltséget kellett kifizetnie. Ha a két esetet összevetjük, akkor láthatjuk, milyen nagy a különbség egy-egy kerületi bíróság ítélete között.¹⁶

A hatóságok eredményes fellépését nehezítő mindennapok kuszaságát két példa is jól megvilágítja. Bouzenville-ben, Bitche-ben számos olyan esetet is tárgyalnak, amikor az emigrálni szándékozó csoportok Francia Guayanába indulnak, ám útközben meggondolták

¹³ Hiegel: Répression de l'émigration lorraine... i. m. 114–117.

¹⁴ Jacques Maillard: *Le Pouvoir municipal à Angers, de 1657 à 1789*. Presses de l'Université d'Angers, Angers, 1984. I. 70–72.

¹⁵ Hiegel: Répression dans les bailliages... i. m. 97–99.

¹⁶ Uo. 100–101.

magukat és Magyarországot választották – ezek szerint sikertelenül. Mások szintén Sarlouis felé vették az irányt, mert az a hír járta, hogy innen a király költségén mehetnek Amerikába, egész pontosan New Orleansba (Nouvelle Orléans). Ez egyúttal arra is adat, hogy a gyarmatokra irányuló toborzásnak Lotaringiában is volt visszhangja.¹⁷

A másik példa 1770-ből Dieuze körzetből való, ahol a bíró arra figyelmezteti a Magyarországra induló, de menetközben feltartóztatott és egyébiránt a járőrök által gabonacsempésznek vélt csoportot, ha ilyen eset még egyszer előfordulna, akkor „büntetés” gyanánt Korzikára deportálják őket. (A vad korzikai klánoknak igencsak rettegett híruk van ez idő tájt!)¹⁸ Ebben az interpretációban tehát a gyarmati toborzást favorizáló központi akarat egyfajta fenyegetés, visszatartás eszköze lesz a helyi előljáró szemében! A büntetőeljárások áttekintésekor témánk összefüggésében mindenképpen ki kell emelnünk, hogy az 1770-es évektől a hatóságok, ha nem is egyforma szigorral (ezt a meglévő jelentős helyi különbségek, a kerületi különállás eleve kizárta), de azért egyre nagyobb számban foglalkoztak az emigráció problémájával. Ennek oka, hogy a kivándorlási kedv nem csökkent, sőt a fentebb idézett adatok szerint éppenséggel nőtt, és ebben a szociális tényezők mellett komoly szerepet játszott az, hogy Lotaringiába egyre több pozitív visszajelzés érkezett Magyarország déli szegletéből.¹⁹

A fentieket mérlegelve nyugodtan leírhatjuk azt a logikus következtetést, hogy a lotaringiai kivándorlók szinte döbbenetes könnyedséggel hagyták el otthonaikat. Igaz, a század első felében még szinte semmit nem tudtak a kivándorlást tiltó rendeletekről, ugyanakkor annak ellenére, hogy a század második felében már mind ismertebbé vált ez a kockázati tényező, nem csökkent, hanem nőtt a kivándorlási kedv.

Az emigránsok általában csoportosan indultak útnak, hiszen így megoszlottak a költségek és egy négy-öt kocsiból álló karaván eleve nagyobb biztonságot jelentett az utazók számára is. Javaikat a nagy utazás előtt eladták, többnyire rokonaiknak, és csak a legszükségesebb holmikat vitték magukkal. A kivándorlók többsége házat, kertet, istállót adott el, de szép számmal akadt olyan is, aki épp azért tudott csak nehezen útnak indulni, mert javai összességének értéke épphogy fedezte az útiköltséget. Aki tehette, az bebiztosította magát, rokonnak, közeli hozzátartozónak adta el javait. Ezek az adásvételek, úgy tűnik, hivatalosan mindig az útiköltség körüli összegre szorítkoztak, ami sok egyéb mellett, az esetleges visszatérési lehetőség jegyében, az eladott javak visszavásárlásának esélylatolgatását mutatja.

Összességében leírhatjuk: értelemszerűen nem jómódú emberekről van szó, a bírósági jegyzőkönyvek tanúsága szerint ugyanakkor meglepően sok közöttük a kétkezi munkás csakúgy, mint a mesterember. Kis túlzással szinte minden szakma képviseltetik a lotaringiai kivándorlók körében. Így szép számmal akad közöttük bádogos, csizmadia, kádár, kovács, kelmfestő, kerekes, kőműves, kötélverő, nyerges, olajütő, szabó, szíjgyártó, szövő, tímár, varga, s van, aki présházat adott el, van, aki asztalos műhelyt.²⁰ Úgy tűnik, hogy a létminimum mezsgyéje felé sodródó rétegről van szó, azokról a vidék és város vonatkozásában egyaránt fellelhető és egyre növekvő létszámú csoportokról, amelyek az Ancien Régime

¹⁷ François Baudin: *Histoire économique et sociale de la Lorraine*. Presses Universitaire de Nancy, Nancy, 1992. 153., 215–232.; Hiegel: *Répression dans les bailliages... i. m.* 104.

¹⁸ Hiegel: *Répression dans les bailliages... i. m.* 123.

¹⁹ Uo. 119.

²⁰ Uo. 85.; Kovách: *i. m.* 241–270.

utolsó évtizedeiben a cseléddé, napszámossá válás perspektívája helyett a kivándorlást választják.

Az otthonaikat elhagyók erejük teljében vannak, a férfiak életkora 25–40 év körül mozgott, sok közöttük a gyerek (egy-egy csoport közel 40%-a) és a hajadon, akik Magyarországon szeretnének férjhez menni. A kivándorlás gazdasági, szociális okai ismertek. Az iparos számára egyre kevesebb a munkalehetőség, magasak az adók, évről évre nő az eladósodottak száma, romlik a pénz, a család eltartása szinte lehetetlen feladat, az éhezés nem rendkívüli dolog, többnyire csak krumplin élnek. A nő gazdasági helyzete, ha nem talál időben férjet, vagy ha özvegy lesz, reménytelen, az öröklés pedig az elsőszülött fiú „privilegiuma.”²¹

A letartóztatott emigránsok zöme nem tagadja: Magyarországra akartak eljutni. Itt emlékeztetünk arra, hogy az emigránsok között meglepően sok a mesterember, akik előtt világossá vált, hogy hazájukban a mesterségükből nemigen lehet megélni. Úgy tűnik tehát, hogy a föld továbbra is a létbiztonság egyedüli letéteményese. Miután otthonukban esély sincs saját földhöz jutáshoz, elindultak Magyarország e távoli szöglete felé, ahol földhöz lehet jutni, ezáltal biztosítva látszik a munkalehetőség és a megélhetés.²² Azt hallották: Magyarországon – a bort leszámítva – minden olcsóbb, annyi földet kap az ember, amennyit meg tud művelni, jár némi állami támogatás, a víz viszont ihatatlan.²³

A kísértés, a „szívó” hatás nagyon nagy volt főképp a hetéves háborút követő időszakban. Ekkor nemcsak a külföldről ékezők vonatkozásában, hanem a belső migráció tekintetében is alaposan átgondolt, államilag következetesen finanszírozott telepítéspolitikával találkozunk.²⁴ (1762–1770 között a kincstárnak ez közel 2 millió forintjába került.)²⁵ A kedvező feltételekről nyilván egyre többen értesülnek Lotaringiában is. Ezt támasztja alá Stangalica fentebb hivatkozott, közel 20 ezres lélekszámot érintő kivándorlási adata!

A telepes ekkor már többek között azért is indult útnak, mert biztos forrásokból úgy tudja: várja őt az inzsellérek által kimért telek, rajta házhely, mellette szántóföld, legelő és rét. A most születő falvakat a földmérők mérték ki négyzetes utcahálózattal, a nélkülözhetetlen főtérrel, templommal, iskolával. A falu határában egységes telekrészek jutnak az érkezőnek, úgymint

~ egész telek esetében 24 kataszteri hold szántóföld, 6 hold kaszáló, 6 hold legelő, 1 hold belső telek (össz.: 37 hold)

~ fél telek esetében 12 kataszteri hold szántóföld, 4 hold kaszáló, 4 hold legelő, 1 hold belső telek (össz.: 21 hold)

~ negyed telek esetében 6 kataszteri hold szántóföld, 3 hold kaszáló, 3 hold legelő és 1 hold belső telek (össz.: 13 hold). A háromnyomásos gazdálkodásra berendezett szántóföld első harmada csupán feltörésre vár. Az ide érkező emberek már szabad parasztok, mindenféle jobbágyi kötöttség nélkül, igaz, a föld formálisan az uralkodónő kezében volt. Valójában ezek 1768-tól magántulajdonba mentek át, a telepes tehát ezt csak akkor veszíthette el, ha nem művelte, egyébként rendelkezhetett vele, sőt el is adhatta.²⁶

²¹ Hiegel: Répression dans les bailliages... i. m. 90–93.

²² Uo. 86–87.

²³ Uo. 87–90.

²⁴ Rácz István: *A török világ hagyatéka Magyarországon*. Debrecen, 1995. 108–110.

²⁵ Kovách: i. m. 64.

²⁶ Uo. 65–66.

Az 1770-ben itt járt Born báró minderről ezt írja: „Törökanizsánál (*Turkish-Canisha*) átkeltem a Tiszán. A talajt ettől fogva termékenyebbnek és műveltebbnek találtam. Egymást érik a faültetvények, szántóföldek és telepítvények. [...] A falvakat tervszerűen, szabályosan építik; a házakat fahiány miatt vályogból (*unbaked bricks*) készítik és náddal fődik. Majdnem minden falunak van plébániája, iskolája, gabonarakára és kasznárja vagy tisztartója. Minden telepítvényes házat, mezőgazdasági eszközöket, néhány lovat és bizonyos nagyságú szántóföldet kap. Néhány év múlva a termés tizedét fizeti adó fejében és annyit törleszt, amennyit bír, míg végre a teljes tulajdonjogot megszerzi. A jó földműves biztosan boldogulhat itt.”²⁷

Az érkezők rendelkezésére bocsátott lakóépületek, amelyek többnyire két szobából, illetve konyhából álltak, már az érkezéskor beköltözhető állapotban voltak, vagy épp a befejezés stádiumában várták az érkezőket. Ezek zsindelyes tetejű házak, vert falból, vesszőfönadéokra vetett agyagból vagy vályogtéglából emelték őket. A házban volt némi bútorzat is, ágynemű, ácsolt liszt- és gabonaláda. Rendelkezésükre bocsátottak továbbá vasrészes gazdasági és házi eszközöket, úgymint ekevassal ellátott faekét, baltát, fűrész, kalapácsot stb. Járt még egy-két fejős- és ígásállat, továbbá vetőmag.²⁸ Hosszabb távon a városszerkezet is átalakult; a négyzetes utcahálózat, a központi vásártér, a templom és az iskola már a népesebb mezőváros kialakulását eredményezi, relatíve fejlett belső infrastruktúrával.²⁹

A valós kép persze korántsem ennyire idillikus, és ezt a telepesek is tudják. Tisztában vannak azzal, hogy csak kemény munkával vethetik meg a lábukat ezen a területen, igaz, az állami támogatás nagy csáberő. Tudnak a legfőbb, a mindennapokat megkeserítő nehézségekről, az ihatatlan vízről, az egészségtelen környezeti viszonyokról, a bánáti mocsarokról. A témakör kapcsán sokszor hivatkozott utazó geográfus, az olasz Grisellini azt írja, hogy a lecsapolatlan mocsarak bűzlenek, számtalan rovarnak adnak szálláshelyet és rengeteget kínozzák az embert és az állatot főképp nyáron és ősszel. Az erdő vadban mérhetetlenül gazdag, rengeteg a szarvas, a róka, a nyúl és a vaddisznó, nem is beszélve a temérdek vadmadárról. Mit kínál még a Bánát: „végtelen kiterjedésű nagy földet”.³⁰

Az emigránsok azonban leginkább a töröktől és a rablásoktól féltek – nem alaptalanul. A Temesköz az 1737–1739-es török háború következtében nyílt hadszínterré vált, és ezzel bizony az előző közel másfél évtized eredményei szinte semmissé váltak.³¹

A lopás, a vagyon elleni bűncselekmény főleg a század első felében a bánáti mindennapok kísérelése. Ennek a fő oka az volt, hogy Károly uralkodása alatt, tehát a telepítések első hullámában nemcsak – egyébiránt földműveléshez vajmi keveset értő – nyugdíjas

²⁷ Born 1770-ben járt a Bánságban és Temesváron. Útleírását 1777-ben adták ki. Lásd: Ignaz von Born: *Travels through the bannat of Temeswar, Transylvania and Hungary, in the year 1770, described in a series of letters to Prof. Ferber on the mines and mountains of these different countries, by Bon Inigo Born,...* To which is added John James Ferbers Mineralogical history of Bohemia. Translated from the German... by R. E. Raspe... Printed by J. Miller, London, 1777. Magyarul részleteit közli Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*. Budapest, 1891. 462.

²⁸ Kalapis Zoltán: Kempelen Farkas, a bánsági telepítési biztos. *Bácsország*, 1998. 4. sz. 9.

²⁹ Kovách: i. m. 10.

³⁰ Uo. 24.

³¹ Ifj. Barta János: *A felvilágosult abszolutizmus agrárpolitikája a Habsburg- és a Hohenzollern-monarchiában*. Budapest, 1982. 152.

tisztek és hadiszolgálatra immár alkalmatlan fegyveresekből került ki a telepesek egy része, hanem érkezett ide az osztrák örökös tartományokból semmihez sem értő, munkakerülő, vagyontalan csőcselék is. Bécs a későbbiekben is alkalmazta ezt a gyakorlatot. Így az esetleges török betörések lehetőségétől féltő terület amolyan büntetőtelep-jelleggel is bírt. Ausztriából előszeretettel toloncoltak ide kétes elemeket, csavargókat, utcalányokat, sőt 1752–1768 között Temesköz lakosságát közel 3 ezer fegyencsel növelték, ami vélhetően nem javította a térség közbiztonságát, viszont kellett a munkaerő Temesvár környezeti viszonyainak átalakításához.³² Báró Born meg is említi 1770-es temesvári tartózkodásakor, hogy „egyik reggel rémséges lánczcsörgés ébresztett föl, ugyanis a sánczmunkára ítétek párosával haladtak el szállásom alatt”.³³

A bűnözés később is komoly fejtörést okozott az osztrák hatóságoknak mind a köz-, mind pedig a vagyonbiztonság dolgában. Végül Kempelen Farkas bántási telepítési biztos lesz úrrá a helyzeten, akiről feljegyezték, hogy „a Bánátot nagyon kitisztította a zshiványoktól és tolvajoktól. Voltak ti. az országnak abban a részében támadók és zendülők, akik szer-te-széjjel ragadoztak és dologtalan korhelyek lévén fosztogattak és pusztítottak.”³⁴

Nem véletlen, hogy a Lotaringiába visszatérő, pontosabban visszaszökő telepesek arról panaszkodnak, hogy sokszor meglopták őket és ebből elégük lett. Volt olyan, akinek egész állatállományát hajtották el.³⁵ Ezek a reményeikben csalatkozott emberek elismerik, hogy mindig volt miből megélniük Magyarországon, igaz, sokat kellett dolgozni. A visszatérésük, úgy tűnik, elsősorban érzelmi alapon nyugszik, hiszen a lopásokból adódó anyagi kár mellett a hazatérés okaként sokan vallják: a szülőföld minden nehézség ellenére is „jobban kedvére van az embernek”.³⁶

Ezzel együtt a kedvező munka- és kereseti lehetőségek hírére a 18. században folyamatosan érkeztek a telepesek főképp Lotaringiából, Trierből és Luxemburgból ebbe a régióba. Hogy mást ne mondjunk, Szegeden például 43 francia családnevet regisztráltak 1713 és 1775 között.³⁷ A francia jelenlétre mindenekelőtt olyan helységnevek utalnak a Bánátban, mint Charleville vagy a napjainkban Romániában található Caranie, mely egykor Mercyfalvaként (Karány, Merczifalva, Merczyfalva, Merczidorf, Carani) volt ismert.³⁸ A sort az 1770-es esztendőben alapított Marienfelddel (Mária föld), Nákófalvával, Nagyösszel és Szenthuberttel folytathatjuk.

A betelepítéseket Károly uralkodása alatt a bánáti területeken Claude Florimond de Mercy, egyébiránt lotaringiai születésű bánáti főkormányzó szervezte és irányította. Kiss

³² Uo. 153.; Szamota: *i. m.* 465.

³³ Szamota: *i. m.* 464–465.

³⁴ Kalapis: *i. m.* 9.

³⁵ Hiegel: Répression de l'émigration lorraine... *i. m.* 120–125.; Uő.: Répression dans les bailliages... *i. m.* 91–94.

³⁶ Hiegel: Répression de l'émigration lorraine... *i. m.* 150–155.; Uő.: Répression dans les bailliages... *i. m.* 96–100.

³⁷ Palásti László: *Francia családnevek Szegeden a XVIII. században*. Szeged, 1959. 44–45.; Uő.: *Franciahegy, Franciavölgy, Franciapusztá*. Szeged, 1962. 52–62. klny.

³⁸ Charleville város Ardennes francia département-ban, a Maas bal partján. Innen érkeztek azok a francia telepesek, akik 1771-ben ugyancsak Charleville néven községet alapítottak Torontál megyében. Mercy pedig lotaringiai falu Moselle megyében. Mercyfalvára lásd: Gyalay Mihály: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. Budapest, 1989. 636.

Lajos szerint a Mercyfalva név is az ő emlékét őrzi. A magunk részéről viszont azt húzzuk alá, hogy Lotaringiában létezik egy Mercy nevű falu.³⁹ A bánáti főkormányzó neve szintűgy a helységnevet őrzi, derül ki abból az oklevélből is, amelyben Merci grófként (Claudius Florimundus Comes de Merci etc.) kap magyar indigenátust 1722 áprilisában Claudius Florimundus.⁴⁰

Az állami adminisztráció, a már említett katonai közigazgatás megszervezése mellett a főkormányzó valóban jelen volt a Bánát mindennapjaiban is, hiszen egyebek mellett a nagy környezetátalakítások megkezdése, a mocsarak lecsapolása, az agrikultúra terén pedig a szőlőtermesztés és a selyemipar meghonosítása fűződik a nevéhez.⁴¹ Mercy a bányászat és a kézművesség merkantilista támogatása mellett kezdettől nagy hangsúlyt helyezett mezőgazdasági jellegű települések alapítására.

Peter Schiff, a bánáti újjátelepítés történetének szakavatott kutatója rámutatott arra, hogy e régióban alaposan át kellett alakítani az ökológiai viszonyokat. Temesvár körül 1718–1720 között a Temes szabályozását végezték el, biztosítva ezzel a vár és a város vízellátását. Az 1753-as és az 1754-es esztendőben megásták a Bega-csatornát, 1758–1759-ben pedig a Berzava és a Temes folyókat csatornázták, majd a rákövetkező két évben sor került a Bega és a Temes teljes szétválasztására. A két folyó táp- és árapasztó csatornákkal lett összekötve, a Temes medrébe megépített duzzasztógáttal pedig gyakorlatilag sikerült hajózhatóvá tenni a Bega-csatornát. Ugyanakkor az ármentesítés a következő évszázadra maradt.⁴²

Így a 18. században a nagykiterjedésű mocsarak, a mocsárláz, a szabályozatlan és szélsőséges Tisza, illetve Maros folyók áradásai határozták meg a mostoha higiéniai viszonyokat. Ne feledjük, a korábban már idézett Grisellini az 1760-as években járt a Bánátban, amely akkor számára a végtelen, csendes tenger képét villantotta fel, dombocskákkal, magaslatokkal körülvéve. Gyümölcsfát ekkor még ritkán látott. Ennek kapcsán megjegyzi, a gyümölcsfák nemesítése, oltása, metszése itt még kevésbé ismert, viszont sok a szilva, amelyből a román, a szerb és a török lakosok „igen sok ügyességgel egy erős pálinkának, illetve slibovicának nevezett italt főznek”.⁴³

Az állattartás volt a fő tevékenység még ekkor, a lakosok pedig csak annyi földet műveltek meg, amennyi a család számára szükségeltetett. A kereskedés eszükbe sem jut ezeknek az embereknek. Ehhez képest valóban gyors és nagy ívű, de közel egy évszázadot igényel az a gazdaságfejlődés, aminek végkifejletében a Bánát valóban Magyarország éléskamrájává válhatott.⁴⁴

E történelmi perspektívához szükséges feltételek megteremtésében vitathatatlanul fontos szerepet játszottak azok a telepések, akik nagyrészt Lotaringiából és a német területekről érkezvén behozták és meghonosították a nyugati agrotechnikát. Ez mindenekelőtt a

³⁹ Kiss: *i. m.* II. 122.

⁴⁰ Berkeszi István: Adatok Mercy Klaudiusz Florimund gróf életéhez. *Történelmi és régészeti értesítő*, Temesvár, 1910. 153.

⁴¹ Baróti Lajos: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez I.* Temesvár, 1893. 7.; Horváth Mihály: *Magyarország története VII.* Franklin, Budapest, 1873. 158.

⁴² Kovách: *i. m.* 60–64.

⁴³ Uo. 24–25.

⁴⁴ Palásti László: *Souvenirs de la présence lorraine au Banat. Le Pays lorrain*, Nancy, 1991. 2. sz. 143.

lővontatás, a barázdafordító eke, a vasborona, a társzekér alkalmazása mellett nemesített magvak, takarmány- és ipari növények, valamint újabban domesztikált állatfajok meghonosítását jelentette (pl. padovai juh, spanyol merinói juh).⁴⁵

Az ipari növények termesztését főleg a kamara erőltette. Helyenként kísérleti telepeket hoztak létre Magyarország e szegletében, ami már-már az illúziók világába vezet el bennünket. E területet ugyanis Bécs afféle mediterráneumbeli kolóniának kezdte tekinteni, ezért próbálkoztak itt gyapottermesztéssel, sőt a textilfestéshez nélkülözhetetlen festékek alapanyagául szolgáló keleti növények, vagy az Amerikából kicsempészett indigó meghonosításával is kísérleteztek, persze eredménytelenül.⁴⁶

A kezdeti nehézségekről, az egészségtelen és embert próbáló földrajzi viszonyokról eléggé részletes tájékoztatást kapunk egy korabeli francia jelentésből is. A Kecskeméti Károly által nem sokkal az 1778-as esztendő előtti időkre datált, véleményünk szerint 1768 táján,⁴⁷ tehát a nagy beáramlási periódus idején keletkezett, a *Feljegyzések a Bánátról, Szlavóniáról és Magyarországról* (Notes sur le Banat, l'Esclavonie et la Hongrie) címet viselő írás ismeretlen szerzője így jellemzi a Bánátot: nagyjából úgy 60 mérföld hosszú és 40 mérföld széles, nagyrészt mocsarak borította síkság hegyekkel szegélyezve. Az egész terület a császárnő birtoka, igaz egy részét eladta, vagy bérbe adta, ám megtartotta magának a földesúri jogot a vele járó robottal és tizeddel. A leírás kiemeli a vidék termékenységet, ír a mérsékelt árakról, megemlékezik a temesvári selyemgyártásról, tudja, hogy a manufaktúrák szatént, brokátot és arannyal átszőtt kelmét készítenek.

Részletesen beszámol a Bánát bányakincseiről, leírja, hogy hat magánkézben lévő rézbánya és egy vasércbánya van, ez utóbbi a császárnő tulajdonában. A részvényesek részvényeik százalékos arányának megfelelően járulnak hozzá a fenntartási költségekhez. A bányák éves hozadéka 600 000 Ft, ennek 40%-a a császárnőé. Figyelme még arra is kiterjed, hogy dicsérje a bányák korszerűségét, biztonságát.

Külön ír arról, hogy a Bánát fővárosa, Temesvár alaposan megerősített hely, ám a környező mocsarak miatt – főképp nyáron – nagyon egészségtelen a klímája.⁴⁸ A jelentés szerzője mindehhez hozzáteszi: „a Bánátot szinte teljes egészében külföldiek [...] népesítették

⁴⁵ Kovách: *i. m.* 9.; Ifj. Barta: *i. m.* 164.

⁴⁶ Ifj. Barta: *i. m.* 162.

⁴⁷ Nagy valószínűséggel 1768 táján keletkezett a feljegyzés, mivel annak ismeretlen szerzője leírja, hogy: mostanság sok szó esik arról, hogy a területet uradalmakra osszák és elárverezzék. A föld ilyen módon művelés alá kerülne és az adó révén a császárné jövedelme is lényegesen emelkedne. („au reste il est question maintenant de partager le Bannas en plusieurs seigneuries et de les vendre au plus offrant, et l'on compte que les revenus du souverain en augmenteroient infiniment par le soin qu'ils prendroient à faire défricher les terres auxquelles comme Bohême et en Autriche on feroit paier des fortes impositions.”) Ez tehát az az 1768-as rendelet, amelyre fentebb utaltunk, és amelynek következtében a kincstári földek magántulajdonba mennek át. Lásd: Kecskeméti Károly: *Notes, rapports et témoignages français sur la Hongrie 1717-1809*. Institut Hongrois – Bibliothèque Nationale Széchényi, Paris, Budapest, Szeged, 2006. 103–106.

⁴⁸ Temesvár, la capitale du Banat „est une place très forte, mais sa situation au milieu des marais la rend malsaine, sur tout en été, et y occasionne beaucoup de fièvres qui désolent tout la plaine du Bannas”. Uo. 104.

be. A Duna mellett telepítik le őket, ahol egy gyalogos és egy huszárezredből álló határőrvideket szerveznek.”⁴⁹

A leírás pontosan megrajzolt, jól árnyalt képet ad a telepések mindennapjait meghatározó nehézségekről. Annak ellenére, hogy minden telepes kap a császárnőtől lakhelyet, négy lovat, ekét és szerszámokat, marhát és földet, a mindennapi élet nehéz. Minden telepes 400 Ft-ba kerül addig, ameddig nem keresőképes, ugyanis egy felnőtt után 6-6, egy gyerek után 3-3 krajcárt fizetnek nekik naponta. A jelentés szerint a telepések leginkább arra panaszkodnak, hogy a hatóságok többnyire nem tartják meg adott ígéreteiket, sőt a Bánátot olykor a halálbüntetés kockázata mellett hagyhatnák csak el.⁵⁰

E régióban különben gróf Clary bánati kormányzó megbízásából készítették az első összeírást. E szerint 42 201 főt tett ki a svábok,⁵¹ franciák és olaszok együttes száma, ami a 317 ezres összlakosságnak több mint 13%-a.⁵²

Tudjuk, hogy a 18. század végén a francia telepéseknek saját iskoláik voltak és anyanyelvük egyik legfontosabb őrzőhelyéül értelemszerűen a templom kínálkozott. Egy Nagyősz nevű helység (Tribswetter, Treisbszwetter, Trübssetter, Trübswetter; mai neve Tomnatic, Románia)⁵³ tanítói egészen 1806-ig franciák voltak.⁵⁴ A francia gyerekeknek ugyan kezébe akadhatott egy-egy hazulról származó könyv, de a legfontosabb „tankönyv” mégiscsak a katekizmus volt. Jean Baptiste Róka,⁵⁵ Mercyfalva egyik első plébánosa egyébiránt a helyi adminisztrációtól többször kért francia nyelvű könyveket tanítás végett, sőt maga is írt egy kis könyvet *Francia A.B.C., avagy instrukciók kisgyerekeknek* (A.B.C. François ou l’instruction pour les petits enfants) címmel. 1773-ban Temesváron mindenestre napvilágot látott az alábbi címet viselő első „hivatalos” tankönyv, melynek címlapja magyarul a következő: *Általános hasznos és szükséges tankönyv Canise atya, Jézus társa-*

⁴⁹ „Le Bannas est presque tout peuplé d’étrangers, et on les y reçoit tous avec empressement, surtout les Allemands qu’on établit sur les bords du Danube où l’on forme actuellement une frontière composée d’un régiment d’infanterie et d’un de hussard.” Uo. 105.

⁵⁰ „L’Impératrice donne chacun en arrivant une habitation, 4 chevaux, les charrues et ustensiles de l’agriculture et du ménage nécessaires avec une certaine quantité de bétail et du terrain pour le cultiver. On compte que chaque famille établie revient à 400 florins et jusqu’à ce qu’ils le soient on leurs donne par jour 6 creutzer pour les personnes faites et 3 pour les enfants. Mais ceux qui sont chargés de ce soin ne s’en acquittent pas avec toute la fidélité requise et ces nouveaux colons se plaignent qu’on leurs avoit faites. Néanmoins, ils ne peuvent pas quitter leur nouvelle patrie sous peine de mort. Ils sont enrégimentés, disciplinés, exercés comme les Sclavons.” Uo. 105–106.

⁵¹ Az eredetileg német-, illetve franciaajkú telepéseket egyébként a magyar történeti szakirodalom hajlamos egyszerűen „svábként” emlegetni, holott a 18. századi betelepülők egy részéről a kortársak azt írták, hogy „zömük küllemre gesztenyebarna, arcuk ovális, szemük leginkább fekete”. Lassú István: *Az Austriai Birodalomnak statistikai, geographiai és históriai leírása*. Buda, 1829. 60–62. Egy 1791-ben Győrött napvilágot látott írás különben „a külföldön való tekergést és megtelepedést” a franciák jellemző vonásaként emlegeti. Lásd: Sándor István: *Sokféle*. Győr, 1791. Első darab, 21.

⁵² Emile Botiš: *Recherche sur la population française du Banat*. Timisoara, 1946. 17.

⁵³ Gyalay: i. m. 665.

⁵⁴ Botiš: i. m. 23.; Lelkes György (szerk.): *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Balassi Kiadó, Budapest, 1992. 261.

⁵⁵ Emile Botiš szerint Róka atya francia volt. Neve a francia Renard (magyarul rókát jelent) fordítása, vagy pedig a Roques név magyarosított változata. Botiš: i. m. 25. Palásti László kimutatta: Botiš téved, hiszen Róka atya Győrből származik. Palásti László: *Erreurs sur l’identité de certains patronymes français du Banat*. *Nouvelle Revue d’Onomastique*, 15–16. sz. 1990. 108.

ságának tagja által készített kis katekizmusnak a gyermekek és az ifjúság számára történő oktatására és vizsgáztatására. Kollonitz bécsi érsek bíboros őeminenciájának utasítására németből fordította (n. b. franciára) Jean Lamboy, Temesváron, 1773-ban. Nyomatott Math. Joseph Heimerl Közigazgatási Nyomdájában.⁵⁶

A francia telepések a 18. században végig ügyeltek arra, hogy saját papjuk legyen. 1771-ben például a már említett Nagyősz plébánosa a luxemburgi Bastogne-ból származó Leclercq atya volt. Károlyligetnek (Charleville, Kis-oroszi, Klein-oroszi, Sarlevil, Sarjlevil, napjainkban Banatsko Veliko Selo, Szerbia),⁵⁷ ennek az 1771-ben alapított kis falunak egészen 1824-ig francia plébánosai voltak, név szerint Pierre François Leclercq (1773), Pierre Frank (1779–1782), François Xavier Plesingh de Pernthal (1782–1789) és Joseph Eustache (1789–1824).⁵⁸

Még a 18. század végén is találkozunk Franciaországból érkező telepésekkel: 1791 januárjában egy francia utazó a következőket írja: „Temesvár mellett találkoztam egy három férfiből, két nőből és két gyerekből álló francia családdal. Nancyból jöttek Magyarország eme peremvidékére, részben a Dunán, Bécsből pedig úgy, ahogy tudtak, egyetlen német szó ismerete nélkül tájékozódva, felváltva hordozva kisgyermeküket, kiknek frissessége legalább olyan meglepő volt egy ilyen út után, mint amilyen megható a velük való bánásmód. Ezek a jó emberek rokonaik után jöttek, kik egy ... lotaringiaiakkal betelepített magyarországi faluban rendezkedtek be. Ilyen faluból több is van a Bánátban.”⁵⁹

⁵⁶ „Méthode généralement utile nécessaire pour instruire et examiner les enfants et les jeunes gens par demandes et réponses sur le petit Catéchisme du Père Canisse de la Compagnie de Jésus. Traduit de l'Exemplaire allemand ci-devant imprimé par ordre de son Eminence le Cardinal de Kollonitz, Archevêque de Vienne, par Jean Lamboy, Temeswar, chez Math. Joseph Heimerl Imprimeur de l'Administration.” Botiş: *i. m.* 23–25. Ezenkívül még a következő könyvek említésre méltók Emile Botiş szerint:

1. L'Ange Conducteur dans la Dévotion Chrétienne réduit en pratique en faveur des âmes dévotés avec l'Instruction des riches indulgences, dont jouissent les personnes enrôlées dans la Confrérie de l'Ange Gardien, Nouvelle Edition Revue, corrigée et accommodée au nouveau et meilleur style où l'on ne trouve point de vieux mots, et enrichie de quelques tailles douces; A Cologne; chez Guillaume Metternich, Marchand-Libraire au Grifon, L'an MDCCXIX, Avec permission des Supérieurs;
2. Catéchisme du Diocèse De Toul Imprimé par l'Ordre de Monseigneur l'Illustrissime Evêque Comte de Toul, Prince de S. Empire, A Toul, chez Joseph Carez, Seul Imprimeur de ladite Ville & de Monseigneur l'Evêque, Avec Privilège du Roi;
3. Introductions Chrétiennes pour les jeunes gens, Utiles à toutes personnes mêlées de plusieurs traits d'Histoires & d'Exemples édifiants, Corrigés par l'ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Révérendissime Claude Drouas Evêque, Comte de Toul, Prince de Saint Empire & à l'usage de son Diocèse, A Epinal, chez Claude-Anselme Dumoulin, Imprimeur-Libraire du Collège, MDCCLXII, Avec Approbation et Privilège du Roi;
4. Cantiques spirituels traduits de l'allemand en français à l'usage des colons Lorraine dans le Banat de Temeswar, Pest, 1786. Lásd: Botiş: *i. m.* 28–29.

⁵⁷ Gyalay: *i. m.* 546.

⁵⁸ Botiş: *i. m.* 27–28.

⁵⁹ „Près de Témeswar j'ai rencontré une famille française, trois hommes, deux femmes et deux enfans. Ils étoient venus de Nancy par le Danube en partie, et de Vienne jusqu'à cette extrémité de la Hongrie comme ils avoient pu, s'expliquant sans savoir un mot d'allemand, portant alternativement leurs petits enfans, dont la fraîcheur étoit aussi étonnante après une route pareille, que les soins qu'on avoit d'eux étoient touchans. Ces bonnes gens alloient rejoindre des partens établis dans un de ces

A 19. század folyamán ezek a francia telepések szép lassan asszimilálódtak, jóllehet 1840-ben még mindig 5961 fő vallotta magát franciának.⁶⁰ E francia populáció eltűnésének érzékeltetése végett hadd idézzünk két rövid szócikket. A Fényes Elek által 1851-ban kiadott geográfiai szótárban Charleville címszó alatt a következőket olvashatjuk. „Charleville francia falu, Torontál vmgyében, Komlóshoz délre 1 mfdnyire: 640 kath., 28 n.e óhitű lak., kath paroch. templommal, szerfelett termékeny 1ső osztálybeli határral, 59^{4/8} egész telekkel. Lakosai igen szorgalmas földművelők, s sok jó vajat készítenek. F.u gr. Zichy Ferraris örök.”⁶¹

Egy másik, 1895-ben kiadott lexikonban viszont már e kolónia eltűnéséről kapunk információt a Károlyliget (Charleville) címszó alatt. E szerint a település „kisközség Torontál vmegye zombolyai j.-ban, 828 német lak. A múlt században franciákat telepítettek ide, kik azonban ma már teljesen elvesztették eredeti nemzetiségüket.”⁶²

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy alapvetően a lotaringiai emigránsok anyagi helyzete a felelős azért a kivándorlásért, mely az 1700-as esztendő második évtizedétől szinte a század végéig tart. Ennek a gazdasági emigrációnak – jóllehet a századvég már a francia forradalom jegyében telik el – semmi köze az 1789-es események nyomdokain kiteljesedő politikai emigrációhoz, hisz a bánáti telepések már a távolság miatt sem igen gondolnak a tömeges visszatérésre, amely a visszavágás jegyében fogant, igaz a tervezettnél hosszabbra sikeredett 1789-es emigráció egyik fő mozgatója volt.⁶³

Így a nyomor, az adók, a rossz termés, a munkahely hiánya, összefoglalva: a mindennapok megélhetési gondjai, az anyagi és szociális körülmények sarkallták a távoli Dél-Magyarországra irányuló emigrációt. Úgy tűnik tehát, hogy nemigen érdemes politikai okokat keresnünk, úgymint a lotaringiaiak ellenállását a Franciaországhoz való csatlakozás vonatkozásában, vagy pedig katonai okokat, mint a fiatalok francia kötelékekbe történő besorozását a hadseregbe. A vallási okok sem igazán játszhattak komoly szerepet a lotaringiaiak emigrációjában, mivel főleg a század első felében, csakis katolikusokat fogadott be Magyarország.

A legfőbb ok így az emigránsok társadalmi körülményeiben keresendő, hiszen az esetek zömében általában nagyon szerény körülmények közt élő, sokszor eladósodott emberekről van szó. Ne feledjük, hogy többségük saját földdel nem rendelkező, munkanélküliséggel küszködő kézműves volt, akiket nagyon vonzott az a lehetőség, hogy Magyarországon saját földre lehet szert tenni.

Az ún. „push–pull” modell tehát tökéletesen működik a Bánság 18. századi újjátelepítésének folyamatában. Ennek egyik oldala a földbőség, a jó minőségű róna, valamint a jogi és a gazdasági kedvezmények vonzereje. Gondoljunk csak arra, hogy például az 1723. évi magyar országgyűlés olyan törvényt fogadott el, amelynek értelmében 6 évi adómentesség-

villages de Hongrie ... qu’avoit peuplés de Lorrains. Il y en a plusieurs dans le Bannat.” Lásd: Comte de Charles Marie d’Irumberry Salaberry: *Voyage à Constantinople, en Italie, aux Îles de l’Archipel, par l’Allemagne et la Hongrie*. De l’imprimerie de Crapelet, chez Maradan, Libraire, rue Pavée-André-des-Arcs, n° 16. Paris, [1799.] 84–85.

⁶⁰ Fényes: i. m. 25.

⁶¹ Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára I*. Pest, 1851. 191.

⁶² *A Pallas nagy Lexikona*. X. Budapest, 1895. 212.

⁶³ François Furet – Mona Ozouf: *Dictionnaire critique de la Révolution française*. Flammarion, Paris, 1988. 346–359.

gel bármely szabad embert behívhattak az országba. Ehhez még hozzáveendő, hogy a telepítő földesurak és az állam telekre ültette, vagy ha iparosról van szó, céhbe szervezte a betelepülőket.⁶⁴ Nem véletlen, hogy még a távoli Lotaringiából érkezőknél is érvényesül a rokonsági szívóhatás! Fontos érv még Magyarország mellett, hogy az otthon elhagyásához nem kell tengerre szállni! Másik oldala a Nyugat túlnépesedése, a keleti, délkeleti irányba mutató népesedési lejtés, az elszegényedő Ancien Régime világa, ahol – csupán egyetlen adat a városok vonatkozásában – a szegény családfők 50%-a nő, és ezeknek a fele özvegy! A férfi alkalmi munkából él, egyre tipikusabb a gyermek elhagyása, a városi lakosságnak pedig 10%-a cselédsorra jut! (Ugyanakkor egy jómódú család 4–6 cselédet is foglalkoztat!)⁶⁵ Mindez elegendő ahhoz, hogy a lotaringiai franciákat is kimozdulásra bírja. E két erővonal időbeli síkja a 18. század, térbelisége pedig alapvetően a Bánát felé irányul.

A Bánatról igen tarka képet rajzolnak a kortársak. Míg Grisellini inkább szomorkásan lehangoló, addig a francia feljegyzés inkább optimizmust sugalló. Miért volt vonzó a telepések számára ez a térség? A lotaringiai franciák – a többi emigránshoz hasonlóan – a lehetőségek hazáját látják e távoli térségben. Br. Born Ignác 1770-ben tett utazása során mint kitűnő megfigyelő leírja, hogy a tervszerűen megépített falvak egyre csak szaporodnak, egymást érik az ültetvények, szántóföldek, a föld minősége nagyon jó, így a jó és szorgalmas földműves minden bizonnyal megtalálja majd a számítását. Az indulás feltételeit az állam garantálja, adót csak néhány év múlva kell fizetni törlesztés gyanánt, míg végül a telepes a teljes tulajdonjogot megszerzi.⁶⁶ Íme a kulcsszó a lehetőségek hazájához. Born az említett köztes, átmeneti állapotot is jól érzékeli, amikor Temesvár kapcsán leírja, hogy „szabályosan épült, csinos és erős város, a környező mocsarak azonban igen egészségtelené teszik. Hideglelés és mindennemű lázbetegségek folytonosan uralkodnak és az orvosoknak sok foglalkozást okoznak. [...] A talaj rendkívül termékeny. Némely helyen kitűnő a vörösbor... Őszibarack, cseresznye és szilva igen közönséges. A selyemtenyésztés is nagyszerű előrehaladást tett Mercy d'Argenteau alatt.”⁶⁷

A Bánát ekkor az átmenet korát éli; valahol még a senki földje, hogy aztán egy évszázad múlva a Monarchia éléskamrájává váljék, hisz e barátságtalan világ bőven termő, gazdag területté vált; iparosodó települések, dinamikusan fejlődő mezővárosok jellemzik a 19. századi Bánátot, amelynek alapjait valahol a 18. századi betelepülők rakták le.⁶⁸

A Bánát története tehát 19. századi sikertörténet, a közös munka, a szolidaritás, a más-ságok, vagyis egy multikulturális egység gyors és látványos sikertörténete, amelynek szer- ves részét alkotják a kis lélekszámú franciaajkú telepések is, jóllehet ebben az összefüggés- ben nem is annyira a franciaság, hanem sokkal inkább a közösség agrokulturális hozadéka a lényeg. Amint már említettük fentebb, új technikai eljárásokat hoztak magukkal nyugatról ezek a telepések; ilyen a barázdafordító eke, a vasborona és a társzekér. Használják a neme- sített magvakat, meghonosítanak újabban domesztikált állatfajokat. A tehenészet, a tejter- mékek, főképp a vajkészítés, a rizstermesztés, a selyemtermelés, a szőlészet és a borászat, a

⁶⁴ Rác: *i. m.* 99–103.

⁶⁵ Maillard: *i. m.* II. 58–63.

⁶⁶ Szamota: *i. m.* 462.

⁶⁷ Uo. 463. Mercy d'Argenteau a bánáti kormányzó, Claude Florimond de Mercy császári tábornagy fogadott fia.

⁶⁸ Gyimesi Sándor: *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában.* Budapest, 1975. 168–169.

kiváló minőségű búza, no meg a lótenyésztés; íme e relatíve kicsi és számszerűségében épp lotaringiai mivoltából eredő kétnyelvűsége folytán az osztrák hatóságok által „favorizált” németajkú emigráció közegében elég nehezen megfogható francia hozzájárulás a Bánát fejlődéséhez. Végezetül sajátos kis függelék gyanánt íme a legjelentősebb francia települések:

CHARLEVILLE Torontál vármegye, Zsombolyai járás, [Károlyliget, Kis-oroszi, Klein-oroszi, Sarlevil, Sarjlevil (*napjainkban Banatsko Veliko Selo – Szerbia*)] alapítva 1770–1771; ekkor 64 család települt ide; állattenyésztéséről, tejtermékeiről, főképp a vajról nevezetes a 19. század derekán.⁶⁹

MÁRIAFÖLDE Torontál vármegye, Nagykikindai járás [Marienfeld, Marienföld, Nagyteremia, Nagy-Teremia, Nagy-Tezrem, Alsóteremi (*napjainkban Teremia Mare – Románia*)], alapítva 1770. Főleg lótenyésztését jegyzik a 19. század derekán.⁷⁰

MERCZYFALVA Temes vármegye, Vingai járás [Karány, Merczidorf, Merczifalva, Mercyfalva (*napjainkban Carani – Románia*)], alapítva 1730-ban, ekkor Mercy bánati kormánybiztos olaszokat és spanyolokat telepített ide, 1774-ben 443 lotaringiai család települt a helységbe; rizstermesztő és selyemtermelő tevékenységét jegyzik.⁷¹

NAGYŐSZ Torontál vármegye, Nagyszentmiklósi járás [Tribswetter, Treisbszwetter, Trübsetter, Trübswetter (*napjainkban Tomnatic – Románia*)] alapítva 1770–1771; ekkor 203 család jött Lotaringiából ide; kiváló minőségű búzatermesztéséről, szép lovairól és tehenészetéről nevezetes a 19. század derekán.⁷²

NÁKÓFALVA Torontál vármegye, Nagykikindai járás [Szőlős-Nákófalva, Nakodorf (*napjainkban Nakovo – Szerbia*)], alapítva 1770. Elsősorban szőlőjéről, boráról híres a 19. század derekán.⁷³

SZENTHUBERT Torontál vármegye, Zsombolyai járás, [Gross-Orossu, Nagy-Oroszi, Sankthubert, Senthubert, Szent-Huberth (*napjainkban Sveti Hubert – Szerbia*)], alapítva 1770. Kiváló földjeit, jó gabonáját jegyzik a 19. század derekán.⁷⁴

⁶⁹ Fényes: *Magyarország geográfiai szótára*. i. m. 191.; Gyalay: *i. m.* 546.; Lelkes: *i. m.* 195.; Kovách: *i. m.* 67.

⁷⁰ Fényes: *Magyarország geográfiai szótára*. i. m. III. 1851. 68.; Gyalay: *i. m.* 628.; Lelkes: *i. m.* 254.; Kovách: *i. m.* 69.

⁷¹ Gyalay: *i. m.* 636.; Lelkes: *i. m.* 261.; Kiss: *i. m.* II. 122.; Kovách: *i. m.* 69.

⁷² Fényes: *Magyarország geográfiai szótára*. i. m. IV. 221.; Gyalay: *i. m.* 665.; Lelkes: *i. m.* 261.; Kovách: *i. m.* 67.

⁷³ Fényes: *Magyarország geográfiai szótára*. i. m. III. 131.; Gyalay: *i. m.* 670.; Lelkes: *i. m.* 285.; Kovách: *i. m.* 69.

⁷⁴ Fényes: *Magyarország geográfiai szótára*. i. m. IV. 99. Gyalay: *i. m.* 789.; Lelkes: *i. m.* 366.; Kovách: *i. m.* 69.